

Філософське осмислення реалізації природного права

Мельничук Н.Ю.¹

Отримано	Затверджено	Секція	УДК
06.11.2021	12.12.2021	Філософія	123.1

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5816946>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Аби говорити про потребу відповідності «правового закону» «закону природи», належить достеменно знати зміст природних законів як складових природного права. Позаяк, тоді як апелювання до природних прав людини має настільки стійку традицію, що трактування засадничих прав людини не викликає особливих дискусій (міжнародна дискусія головно точиться навколо обсягу та ієрархії прав людини), то звернення до нормативної частини природного права як конгломерату природних законів, потребує (насамперед) розпредмечення змістового наповнення цих законів (тракуємо природне право як складну систему, що її підсистемами є комплекс природних законів (нормативна частина) та конгломерат прав людини).

Сповідуючи інтегральне праворозуміння, не вбачаючи підстав для категоричного суперництва доктрин позитивізму та природного права, вважаю, що природно-правові принципи задають державно-юридичному праву ціннісні орієнтири. Однак сумніваюся, що наразі варто покладатися на тезу щодо того, аби позитивний закон «відповідав» закону природному – сумніваюся передусім з огляду на те, що зміст природних законів як складових природного права (чи пак його нормативної підсистеми) – донині належним чином не декодовано. Переконана, що природне право існувало, існує й існуватиме. Однак, апелюючи до природного права, варто пам'ятати й про маніпуляційний аспект, а саме – про те, що, використовуючи природно-правову риторичку, «ім'ям» природного права час від часу намагалися спекулювати чи застосовувати його як маніпуляційну зброю (йдеться про його ситуаційно-потребове потрактування).

Маючи на увазі практичне застосування природного права, попри апелювання до принципів останнього, наразі акцент необхідно здійснювати не на правовому законі як такому, що, буцімто, повинен відповідати закону природи, а на природних правах людини, розглядаючи їх (в якості підсистеми природного права) як своєрідний критерій державно-юридичного права.

Ключові слова: філософія права, права людини, природні закони, розпредмечення змістового наповнення законів, суперництво доктрин.

Philosophical interpretation of natural law

Annotation. To talk about the need to comply with the "legal law" of the "law of nature", it is necessary to know the content of natural laws as components of natural law. Since appeals to natural human rights have such a strong tradition that the interpretation of fundamental human rights does

¹ Мельничук Н.Ю., д.ю.н., доцент, завідувач кафедри міжнародного права, Львівський університет бізнесу та права, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5966-0308>

not provoke much debate (international debate mainly revolves around the scope and hierarchy of human rights), recourse to the normative part of natural law as a conglomeration of natural laws requires first of all) objectification of the content of these laws (we treat natural law as a complex system, whose subsystems are a set of natural laws (normative part) and a conglomerate of human rights).

Confessing an integral understanding of the law, not seeing grounds for a categorical rivalry between positivism and natural law doctrines, I believe that natural law principles set the state and legal law values. However, I doubt that we should rely on the thesis that a positive law "corresponds" to natural law - I doubt primarily given that the content of natural laws as components of natural law (or its normative subsystem) - is still not properly decoded. I am convinced that natural law has existed, exists and will exist. However, it is worth remembering the manipulative aspect when appealing to natural law. Namely, using natural legal rhetoric, the "name" of natural law tried to speculate or use it as a manipulative weapon from time to time about its situational and necessary interpretation).

Given the practical application of natural law, despite the appeal to the principles of the latter, the emphasis should not be on legal law as such, which seems to comply with the law of nature, but on natural human rights, considering them (as a subsystem of natural law) as a kind of criterion of state and legal law.

Keywords: philosophy of law, human rights, natural laws, objectification of the content of laws, rivalry of doctrines.

ВСТУП

М. Лоський досліджував природне право, як практично значиме, під кутом зору теорії природного покарання як справедливої відплати [1]. Р. Циппеліус акцентував на природних настановах як таких, що можуть використовуватись при правовому нормуванні [2]. С. Хаак апелював до природного права як «розумного ядра» права нормативно-позитивного [3]. С. Рабінович наголошував на тому, що у практиці використання природного права доцільно опиратися на такий смисловий інваріант цього поняття, як категорія закономірності [4]. О. Мережко досліджував праксіологію аксіологічного аспекта природного права у міжнародному праві [5]. Н. Морська заакцентувала на значенні природно-правових норм та принципів для вироблення правової доктрини як теоретичної основи вітчизняної державної діяльності у сфері політичного та правового реформування [6]. У полі зору перебувають природні права як критерій для змісту позитивного права та природне право як критерій для законодавця (В. Лазарев, В. Васецький, С. Сливка та ін.) До дискусій щодо правового закону долучилася позиція, що «правовий закон має відповідати закону природи» [7, С. 197]. Не ототожнюючи це твердження з формулюваннями, наприклад, Цицерона, Аквіната, Граціана, Г. Колонтая, П. Юркевича щодо того, що «позитивне право не повинне суперечити природному праву» чи закони повинні бути «у згоді з природним правом», що надалі розвинулося у чи не провідну проблематику філософії права щодо зіставлення права і закону з позицій принципу справедливості та виявлення суперечностей між ідеалом і дійсністю, а відтак зміцнило вектор її критичної функції, наголосимо, що, аби говорити про потребу відповідності «правового закону» «закону природи», належить достеменно знати зміст природних законів як складових природного права. Позаяк, тоді як апелювання до природних прав людини має настільки стійку традицію, що трактування засадничих прав людини не викликає особливих дискусій (міжнародна дискусія головно точиться навколо обсягу та ієрархії прав людини), то звернення до нормативної частини природного права як конгломерату природних законів, потребує (насамперед) розпредмечення змістового наповнення цих законів (трактуємо природне право як складну систему, що її підсистемами є комплекс природних законів (нормативна частина) та конгломерат прав людини).

Отже, метою статті є обґрунтувати пріоритетний напрямок реалізації природного права.

Результати

Сформулювати закони природного права (тобто розкрити зміст його нормативної частини) намагалися Т. Гобс, Г. Гроцій, Дж. Лок, Г. Спенсер, Мореллі, Е. Ваттель, К. фон Галлер. Втім їхні намагання не увінчалися безперечним успіхом. І це – не дивно. Адже «способами розпізнавання» законів визнавалися «інскрипція», «надприродне одкровення», моральна інтуїція, «осягнення», «пізнання за допомогою світоча природи» тощо. Фактично йшлося про психоіраціональні методи. Якщо зважити й на те, що природний закон осмислювався як такий, що «живе в кожній людині» (за Цицероном), «викарбуваний на серці» (св. Августин), «прищеплений в людському розумі» (Аквінат), перебуває у «правому розумі» (Т. Гобс), «перебуває у самій природі розуму» (Г. Гроцій), «на серці людському від Бога записаний» (Ф. Прокопович), «встановлений у природі людини» (Я. Козельський) і т. ін., то не дивно, що нормативна частина природного права лягала на філософський папір суб'єктивно-екстрапольовано. Т. Гобс визнавав: визначення природних законів – настільки складна справа, що не можна очікувати, аби на це були спроможні усі без винятку (DeCive, III, XXVI). Якщо людина, зазначав Гобс, не здатна сформулювати природні закони (а їх, на думку філософа, можна сформулювати тільки у тому випадку, якщо повністю позбутися таких видів «душевного хвилювання», як «надія, страх, гнів, гордія, скупість»), то необхідно орієнтуватися на правило «Не роби іншому те, що ти не бажаєш, аби зробили тобі» (згадаймо: «Усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви» (Мт., 7:12), «Не роби сам того, що засуджуєш у інших» (Фалес), «Що ти не хочеш, аби робили тобі, не роби іншому» (Конфуцій), «Чого не бажаєш собі, не бажай іншим» (Епіктет); «Роби собі те, чого бажаєш, аби й інші тобі робили; роби іншим те, чого ти собі бажаєш від них; не роби іншим того, чого сам собі не бажаєш» (Томазій). Позаяк особисто Т. Гобс сформулював двадцять «природних законів»: «Треба шукати миру повсюдно, де можна його зберегти»; «Угоди повинні виконуватись» (DeCive, II, II); «Не дозволяй опинитися у гіршому становищі тому, хто, довіряючи тобі, перший вчинив для тебе благодіяння» (DeCive, III, VIII); «Кожен повинен враховувати інтереси інших (DeCive, III, IX); «Кожен повинен пробачати тому, хто просить вибачення і розкаюється» (DeCive, III, X; IV, VIII); «При винесенні покарання треба брати до уваги не вчинене зло, а майбутнє добро. Заборона помсти як такої, «не рахується з майбутнім» (DeCive, III, XI); «Ніхто ні вчинком, ні словом, ні виглядом, ані сміхом не повинен показати іншому, що зневажає його» (DeCive, III, XII); «Кожен за природою є рівний усім» (DeCive, III, XIII); «Кожен повинен визнавати за іншим ті ж права, які він бажає мати визнаними за собою» (DeCive, III, XIII; IV, XII); «Кожен повинен надавати усім сторонам рівні права (DeCive, III, XV); «Те, що неможливо поділити, необхідно використовувати у спільному володінні (DeCive, III, XVI); «Якщо неможливо ані поділити, ані передати у спільне володіння, необхідно здійснити поділ відповідно до жеребкування»; «Право першого наслідування належить первородному сину»; «Посередникам миру повинна бути надана недоторканість» (DeCive, III, XIX); «Вирішувати спір із залученням посередника», «Заборонено бути суддею у своїй власній справі»; «Суддя чи посередник не повинен брати винагороду від тих, чії справи він розглядає»; «При вирішенні справи повинні бути свідки»; «Арбітр повинен винести те рішення, яке він вважає справедливим»; «Людина повинна зберігати здатність вірного мислення, а відтак не повинна вдаватися до пияцтва» (DeCive, III, XXV). У Гуго Гроція базові правила природного права наступні: «коли людина поважає чужу власність і повертає її назад, якщо вона потрапила до неї; коли людина дотримується обов'язку виконувати дану нею обіцянку; коли має місце компенсація навмисно заподіяної шкоди й сплата штрафів» («Про право війни і миру»). Мореллі наводив такі «природні закони»: «У суспільстві ніщо не повинно перебувати у власності, окрім тих речей, які кожен використовує для забезпечення власних потреб, для задоволення, або для своєї повсякденної праці»; «Кожний громадянин повинен бути посадовою особою, забезпеченою роботою, й отримувати відплату на суспільний рахунок»; «Кожний громадянин повинен сприяти суспільному благу відповідно до своїх сил, здібностей і віку. Відповідно до цього будуть визначені його обов'язки згідно з розподільчими законами» (CN, IV, 1-3).

Емер де Ваттель формулював наступні «природні закони»: «Загальним законом природного права є закон, згідно з яким кожна людина повинна робити для інших усе, чого вони потребують, і що вона може зробити, не нехтуючи своїми обов'язками щодо самої себе» (LeD, I, 10); «Природний закон передбачає потребу самозбереження нації, аналогічно до закону самозбереження людини» (LeD, I, 13, 17); «Кожній нації повинна бути надана можливість

мирного використання тієї свободи, яку вона має від природи» (LeD,I,15); «Кожна нація повинна сприяти щастю і вдосконаленню інших [націй] усім чим може (LeD,I,12); Натомість К.фон Галлер зчитав з природного права закон: «Сильніший панує, повинен панувати й завжди пануватиме» (Rest.I) – похідний від «основного закону природи», сформульованого Калліклесом стосовно «панування сильного над слабким» (право сили, яке Вольтер називав «правом тигра»).

Сповідуючи інтегральне праворозуміння, не вбачаючи підстав для категоричного суперництва доктрин позитивізму та природного права, вважаю, що природно-правові принципи задають державно-юридичному праву ціннісні орієнтири. Однак сумніваюся, що наразі варто покладатися на тезу щодо того, аби позитивний закон «відповідав» закону природному – сумніваюся передусім з огляду на те, що зміст природних законів як складових природного права (чи пак його нормативної підсистеми) – донині належним чином не декодовано. Переконана, що природне право існувало, існує й існуватиме. Однак, апелюючи до природного права, варто пам'ятати й про маніпуляційний аспект, а саме – про те, що, використовуючи природно-правову риторичку, «ім'ям» природного права час від часу намагалися спекулювати чи застосовувати його як маніпуляційну зброю (йдеться про його ситуаційно-потребові потрактування). Згадаймо хоча б елінських риторів, котрі, маючи на меті обґрунтувати (за власною потребою) «правильність» закону, або, навпаки, переконати людей в його «неправильності», вдавалися до арсеналу прийомів, серед яких було й апелювання до природного права – саме тоді, коли їм, як зауважував Секст Емпірик, – необхідно було «зробити мізерне важливим, а важливе мізерним, правове представити як неправове, а неправове – як правове» (S.Adv,II,46). Т. Гомперц зазначав, що у добу Античності «природне право» стало опорою і гаслом, з одного боку, проповідництва рівності, що доходило аж до космополітизму, з іншого боку – аристократизму і культу сильної особистості (Т.Гомперц IV,7). Г. Кельзен зауважував: «...Доктрини природного права, якими їх подають їхні еталонні представники, слугували, по суті, тому, щоб надати виправдання існуючим правовим порядкам і найважливішим їхнім політичним та економічним інституціям як таким, що відповідають природному праву...подання такого чи такого різновиду природного права лиш у виняткових випадках виконувало реформаторську, не кажучи вже про революційну функцію (Г.Кельзен II,50). У принципі природно-правове підґрунтя могло підводитися як під монархію, так і демократію, з опертям на природне право могло обґрунтовуватися як рівноправ'я, так і право сильного. М. Костомаров, опираючись на природне право, обґрунтовував рівноправ'я, Галлер – право сильного; Гобс писав, що за природним правом громадянин не повинен виступати проти влади, Ф. Прокопович вважав, що «естетство учит нас и о повиновении влаstem должном», позаяк більшість гуманістів стверджували, що саме природне право дає підставу до революцій, і саме до природного права апелював декабрист П. Пестель, обґрунтовуючи право громадян на повалення влади. Не варто забувати й про (спорадичне) неадекватне гіпостозування сформульованих тими чи тими філософами «природних законів». Згадаймо, як виведений Гераклітом «найвищий закон природи» («створення і знищення, знищення і створення») було екстрапольовано у нацистську тезу щодо війни як засобу процвітання держави та формування нації. Або ж звернімося до Калліклеса, котрий сформулював «основний закон природи» як «панування сильного над слабким» (у Аристотеля – «закон влади й підлеглості», у А. Гіппонського – «кращий повинен управляти гіршим»), що у К.фон Галлера прозвучало як «природний закон»: «Сильніший панує, повинен панувати й завжди пануватиме», з чого пізніше виводилося право на знищення усього, що стоїть на шляху панування «величної нації».

Нерідко формулювання законів природного права (чи пізніші потрактування цих формулювань) перетворювались на незграбний процес їх утиснення в Прокрустове ложе певних політичних орієнтацій, тим самим перетворюючи природно-правовий підхід на Дедалів лабіринт. Скажімо, «природні закони», сформульовані у XVIII столітті Мореллі, не забарилися в СРСР «охрестити» «комуністичною теорією Мореллі». Переклад з фр. його праці «Кодекс природи чи істинний дух її законів» було видано у тогочасному Ленінграді у видавництві Академії наук СРСР – навіть попри те, що на той час у Радянському Союзі на «природне право» було накладене щось на кшталт табу. Чому ж раптом Академією наук було приділено **таку** увагу зневаженому на той час природному праву? Прихована мотивація такого реверансу природному праву була пов'язана зі сформульованим Мореллі «природним законом», суть якого фактично зводилася до заперечення приватної власності.

Із різночитань природного права стає очевидним, що особистісні формулювання природних законів (як складових природного права) – річ складна і почасти непевна (хоча кожен, як казав Гегель «абсолютно переконаний, що філософський камінь належить саме йому»). Недарма Геракліт, котрий сам намагався формулювати природні закони, змушений був визнати: «Хоча цей Логос (цей основний закон) і перебуває у вічній незмінності, однак людям він залишається невідомим ані до того, як вони його почують, ані тоді, коли вони його почують уперше». Боецій скаже, що цей «незмінний порядок природи відомий одному Богові». Тома Аквінський вважатиме: природне право «заховане від людей, воно – таємниця». Можливо, мав рацію Вольф, коли стверджував, що природне право являє собою нерозв'язувану проблему. Втім, можливо, це саме той випадок, коли, як писав Насім Таллеб, те, чого ми не знаємо, набагато важливіше, аніж те, що ми знаємо («Чорний лебідь»).

У кожному разі, оскільки закони природного права донині залишаються якщо й не повністю, то, принаймні, частково у площині terra incognita, навряд чи наразі доцільно наполягати на тому, аби позитивний закон відповідав природному закону. Та й для чого? Поза вікном – XXI століття, у теці – «Загальна декларація прав людини», «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод». Очевидною є потреба забезпечення відповідності закону принципам демократії і соціальної справедливості, інтересам громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини з неприпустимістю звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, з обмеженнями, які можуть встановлюватися винятково з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві, з урахуванням доцільності, суспільних факторів, міри сприяння цілям, досягнення яких поставило собі за мету суспільство. Це – настільки загальновідомі речі, що про них навіть не випадає говорити. На цьому тлі виникає просте питання: невже, заради визнання позитивного закону правовим, конче потрібно співвідносити його з «природним законом»? Невже законодавець, без апелювання до «природного закону» (йдеться не про права людини, а про нормативну частину природного права) не здатен зрозуміти, чи відповідає закон запитам суспільства й засадам справедливості? Тим паче, що оцінювання чинності норми позитивного права через норму природного права може (на побутовому рівні світовідчуття) спонукати до сумнівів щодо чинності законодавчих положень («скільки ж то людей, писав Г. Якобі, чинять жажливі злочини, спираючись на таке переконання, яке вони відчують!»). Апелюючи до «природного закону», витлумаченого на власний розсуд, індивід здатен діяти, орієнтуючись на особисто потрактоване «природне право» – забуваючи, що відповідати доведеться за правом юридичним. Це – не поезія, в якій осівається природна досконалість «невидимих законів», а – побутово-сухе питання: які саме мають на увазі «природні закони»? Двадцять законів, що сформульовані Т. Гобсом? «Природний закон» Мореллі («у суспільстві ніщо не повинно перебувати у власності») чи Ст. Оріховського, котрий, на засадах природного права, обстоював власність? Можливо, – «природний закон» Я. Козельського: «пити, гуляти, забавлятися, шукати приємного, відмовлятися від противного», чи Гольбахове «природне право» розкування? Чи «зчитаний» з природи закон Галлера – «сильніший панує, повинен панувати й завжди пануватиме», чи «природний закон» Спенсера («закон організованих тіл»), котрий він вважав за необхідне закласти як «засаду для правильного законодавства»?

Наче передбачаючи щось подібне, Арістотель писав: «... декотрі сушать голову: чи повинен законодавець, бажаючи видати найсправедливіші закони, узгоджувати їх з чимось» (Pol., III, 1283b). І тут же (не зраджуючи позиції Платона) відповідав: закони держави мусять узгоджуватися з тією чи тією формою державного устрою, з інтересами держави та її метою, котрою (як уже згадувалося) є досягнення загального блага громадян (Pol., III, 1283b). «Правосудними» [у цьому місці правосудне є синонімом до правового] Стагірит вважав ті закони, що в державі «створюють і зберігають щастя, і все, що його утворює» (EN, V, 1129b, 15). Інша річ, що Арістотель трактував «державне право» як таке, що є частково природне, частково – узаконене – «воно природне, якщо повсюдно має однакову силу і не залежить від визнання і невизнання» [його людиною] (EN, V 1134b, 20), маючи на увазі ту універсальну частину права, котра набагато пізніше заявить про себе у процесі формування міжнародного права – починаючи від Секста Емпірика (з його трактуванням закону як такого, що «пов'язує держави» (S. Adv, II), Ісидора Севільського (з акцентацією на природному праві як властивого всім народам («Про словотворення, V, 6:1), з тим Гуго Гроція (як права, встановленого за спільною згодою

народів), Т. Гобса (як «спільної волі для всіх»), Я. Козельського (з його «всесвітнім законом» як безперешкодної взаємодії народів), Вольфа (з намаганням обґрунтувати потребу створення системи права народів), Ваттеля – з його «правом народів» як таким, що повинне засновуватись «на повазі до істини та інтересів людського роду». Генетично апелювання до природного права як засадничого (для міжнародного права) пов'язане з трактуванням природного права як такого, що «повсюдно має однакову силу» (EN,V,1134b,20); поширюється на «усіх людей»; «загальне для усього людського роду» (D I,2,II,2); «однакове для всіх народів» (Г. Гроцій). Світоглядно апелювання (у цьому вимірі) до природного права пов'язано з ідеєю розумного світового порядку, що його «природний розум установив між усіма народами», або ж (у теологічній трансформації) – з вченням про створений Богом розумний світовий порядок, в якому виражено «світло природного розуму» (Т.Аквінський). Онтологічний ракурс проявляється у трактуванні природного права, за винятком набагато пізнішої позиції Штамлера щодо «природного права зі змінюваним змістом» (не плутати з епігонами Епікура щодо мінливості його прояву чи теорією мінливості правового чуття Г. Коінга) як вічного, стабільного, незмінного (Геракліт: «Логос (цей основний закон) перебуває у вічній незмінності»; Арістотель: «природне незмінне»; Ульпіан: «природне право завжди і повсюдно незмінне»; Цицерон: «основа природного права – довічний незмінний закон», «право природи є вічним і незмінним»; Августин Гіппонський: «боговстановлений природний порядок є вічним та незмінним законом»; «природне право вічне й незмінне» (Аквінат); «природне право незмінне» (Декрет Граціана); «закони природи незмінні та обов'язкові моральні істини (Р. Камберленд), «незмінне і вічне моральне правило» (Дж.Локк), «вічний і незмінний закон природи» (Ваттель), «закони природи не змінюються» (Мореллі), закони природи «не старіють» (Гегель) тощо. В аксіологічному розумінні йдеться про цінність природного права як універсальної справедливості (Цицерон), такого, що «повсюдно справедливе» (Ульпіан), «завжди є справедливим» (Павел), «завжди є справедливим і добрим» (Кодекс Юстиніана), про цінність природного права для «здійснення справедливості» (Г. Радбрух), про норми і принципи природного права як такі, що вказують на безумовні цінності (В. Бачинін, В. Журавський, М. Панов) і, зрештою, про його цінність з огляду на могутню консенсусну здатність. В антропологічно-соціальному вимірі апелювання до природного права зумовлювалось (Вольф, Мореллі, Ваттель,) «природою людини» – у цьому випадку у розумінні її соціальності, а саме: люди пов'язані між собою узами, створеними самою природою і потребують взаємопідтримки. Нації не можуть розглядатися інакше, ніж окремі особи, що живуть разом і, з огляду на це (для того, аби забезпечити безпеку людського роду), повинні будувати свої взаємини на засадах взаємодопомоги, сприяти налагодженню не лише міжособистісних, а й міжнародних взаємин.

Зауважимо, що намагання автоматично перенести закони природного права у площину міжнародного права так і не увінчались достеменним успіхом. Скоріш йшлося про адаптацію принципів природного права (понад усе – принципу справедливості), а також таких, як принцип взаємоповаги, недоторканності власності інших (Г.Гроцій), дотримання угод (Т. Гобс), самостійності держав, недоторканності територій (Вольф), взаємодопомоги, невтручання у внутрішні справи (Ваттель), чесності, мирного співіснування (Мореллі) та ін., що, властиво, стало приналежним до юридичних аксіом, які діють у міжнародному праві.

Однак мусимо визнати: якщо природне право й може бути еталоном для права позитивного, варто пам'ятати: оскільки змістове наповнення природного права у тій його частині, що являє собою конгломерат природних законів нормативного статусу (у сенсі «law», а не «rights») донині не розпредмечено, стверджувати, що закони держави повинні відповідати природним законам (чи пак правовий закон має відповідати закону природи) – наразі немає сенсу. Якщо ж оминати змістове наповнення нормативної частини природного права, а брати до уваги його принципи (як от принцип справедливості), то у площині трактування природного права як абсолютно справедливого (і в цьому розумінні – «належного права») гіпотетично доцільно говорити про «прагнення» позитивного права до абсолютної справедливості чи то усунення розбіжності між «належним» та «сущим». Однак, апелюючи до природної справедливості (у розумінні *summa justitia* як щонайвищої справедливості, котра впливає з існуючого світового порядку) у рамках буцімто «потреби відповідності позитивного закону природному» – все одно доведеться пам'ятати про «приписування» (тими чи тими філософами) «абсолютної справедливості» викладеним саме *ними* «природним законам»,

змістове наповнення котрих у деяких з їх формулювань нерідко (з точки зору справедливості) викликає сумнів. До того ж не зайве пригадати й те, що поняття «справедливість» нерідко навіть римськими юристами сприймалося суб'єктивно, з поправкою, як зауважував В. Макаруч, на власні класові позиції (В. Макаруч, 2003), не кажучи вже про певні тоталітарні режими, котрі безсоромно посилаються на «природне право» – самі проголошували себе «найсправедливішими». Недарма Р. Циппеліус наголошував: принцип справедливості не може дати достатніх критеріїв для того, щоб розв'язувати конкретні проблеми справедливості [2].

Якщо ж розглядати справедливість з позиції «одвічного чуття» (Г. Коінг) в людині справедливості, то доведеться брати до уваги, що це «одвічне чуття» справедливості, якщо воно й дане від природи (чи закладене природним правом), може бути, з огляду на певні обставини (як на тому наголошував Мореллі) настільки викривленим, що годі й сподіватися на його адекватне віддзеркалювання у першозаданій формі чи на те, аби його (це чуття) розглядати, як зазначав Г. Кельзен в іпостасі «основи хоч би якого природного права» [13]. Навіть, якщо абстрагуватися від будь-яких тлумачень природної справедливості, а мати на увазі *евентуально абсолютну природну справедливість*, то, апелюючи до природної справедливості як критерію оцінки закону, очевидно, варто прислухатись до Арістотеля, котрий вважав, що перенесення природних законів справедливості у людське суспільство вимагає особливої обережності. Доцільно згадати й Монтеск'є, який застерігав од сліпого використання природного закону без врахування того, як цей закон може реалізуватися у конкретних умовах. Варто пам'ятати й заувагу П. Юркевича, котрий, апелюючи до природного закону самозбереження наголошував: «коли людина покликана до самозбереження, то це не значить, що вона має здійснювати його за тим самим методом, який панує і в царстві тварин. Вся наука міжнародного права ґрунтується на тій гіпотезі, що розвиток держави повинен відбуватися не через протидію розвитку іншої держави, а через сприяння цьому розвитку [18].

Певна плутанина зумовлена не лише тим, що подеколи ототожнюються природне право і права людини, а й тим, що інколи ототожнюються закони природи з природними законами як складовими нормативної частини природного права. Позаяк уже в античній філософії, починаючи з давньогрецького космологічного нормативізму, виформовується розуміння нормативного характеру природного закону у полі природного права, поряд із трактуванням законів природи крізь призму «філософії натуральної». Хоча подеколи (як от у Гобса, Ваттеля) ці терміни застосовувались як синоніми, однак під законом природи (у випадках його синонімізування з природним законом у вимірі природного права) мався на увазі саме той закон (законо), що становлять його нормативну частину (Гобс: природний закон передбачає обов'язки людини; це веління правового розуму щодо того, що належить здійснювати»; Дж. Лок: закон природи – це те, «що наказує або забороняє»; Вольф: – це «обов'язки і права, які природа указує людям»; Ваттель: «закон природи містить у собі приписи для людей»; П. Юркевич: «природне право є сукупністю норм життя, встановлених природою» тощо).

Утім, річ не лише у відсутності (наразі) обсягового декодування законів природного права, а й у тім, що за тієї постановки питання, про яку йшлося вище, не може залишатися осторонь питання щодо Божого права, а у цьому вимірі так чи інакше, бодай би у філософії права виникатиме (за винятком мусульманського права) питання: закони (під кутом зору відповідності) повинні відповідати *Jus Divinum* (як божественному закону за Гераклітом, чи за Алкідамом, Сократом, Платоном), чи Мойсеєвому «декалогу», чи усім без винятку настановам, вираженим у Книгах Старого Заповіту, чи законам у Новому Заповіті, чи законам і у П'ятикнижжі, і у Чотириєвангелії (Аквінат, С. Оріховський, С. Десницький, Г. Сковорода та ін.), чи – як от у Т. Гобса – у П'ятикнижжі, Чотириєвангелії, Книгах навчальних поетичних та Книгах пророцьких, чи – як у Тертулліана, котрий вважав, що до Закону Моїсеєвого, записаного на скрижалях, існував неписаний закон, який вперше був даний Богом в Раю, чи як у Д. Віко, котрий вважав Божим правом Одкровення, проголошене євреям, потім озвучене пророками, чи – як у Гуго Гроція, який апелював до Закону Божого як такого, що був тричі даний людському роду: відразу ж після створення людини, затим – з метою викуплення людського роду після потопа, опісля – заради повного викуплення людського роду («Про право війни і миру»), чи як у Спінози, котрий вважав, що Божественне право розпочалося з того моменту, коли люди зобов'язалися у всьому підкорятися Богу тощо.

До того ж не могла б залишитися периферійною кореляційна проблема. Коли така проблема постала перед Т. Гобсом, він вдався до співвіднесення сформульованих ним

«природних законів» з Божими законами наступним чином: [свій] перший «природний закон» («треба шукати миру всюди, де можна його зберегти», DeCive II,II) Гобс співвідносив з біблійними постулатами: «Милість та правда спіткаються, справедливість та мир поцілюються» (Пс. 84 (85), 11); «Дорога справедливості називається дорогою миру» (Іс. 59,8); «Слава Богу на висоті, і на землі мир у людях, добра воля!» (Лк.2:14). Сформульований Гобсом другий «природний закон» («угоди повинні дотримуватись»), співвідносився (DeCive III,I) з псалмом 15: «Господи, хто може перебувати в наметі Твоїм? – хто «присягає для себе хоча б і на зло, – і дотримує». Третій «природний закон» («не дозволяй опинитися у гіршому становищі тому, хто, довіряючи тобі, перший вчинив тобі благодіяння»), Гобс співвідносив (DeCive III,VIII) з настановою з Повторення Закону: «Не зав'яжи рта волів, коли він молотить (5М, 25:4), а також з Книги Приповістей Соломонових: «Хто відплачує злом за добро, – не відступить лихе з його дому (Пр.17:13). Це стосується й інших (виведених Гобсом) природних законів. Намагаючись (як Гобс зазначав у посланні до графа Девонширського) показати, що між природними законами і законами, переданими у Писанні, немає суперечностей, Гобс наголошував: «природний закон суть божественний, оскільки розум, котрий є природним законом, дано Богом», «природний закон – це закон, що його повідомив Господь людям», «природні закони встановлені Богом у Священному писанні» («Філософські засади...»).

В історичному розвитку проблема пріоритетності фактично вирішувалась у парадигмі «сила в природі, природа в Господі», «сила природи є Божою силою». Аврелій Августин стверджував, що природне право прийшло у світ через Бога (згадаймо Ціцерона: «Бог творець вічного й незмінного права», De R, III,XXII); Тома Аквінський наголошував: Вічне (Боже) право міститься у Богові, а природне право є сукупністю правил Вічного права, яке відобразилося і прищепилося в людському розумі; «Божа воля відкривається як природне право, дає про себе знати через одкровення» («Сумма против язычников», I,1); Граціан підкреслював: природне право відображає Божу волю; Августин Гіппонський називав його боговстановленим; Гуго Гроцій вважав: право природи є приписом щодо дій, які заборонені або приписані самим Богом, творцем природи («Про право війни і миру»). Спіноза наголошував: могутність природи є могутністю Бога («Богословсько-політичний трактат»). Вольф стверджував: «закони природи – це закони її творця» («Природне право»); Мореллі: «природні закони – божественні» («Кодекс природи»); Г. Сковорода: «Закон – це пануюча природа» («Алфавіт... 62), «жити згідно з природою» – це означає «відчувати богописаний закон», «виконувати волю Божу, яка називається всезагальним законом» («Начальная дверь ко христіанському добронравію»); жити за природою (по натуръ) означає жити відповідно до Божих приписів (Алфавіт...112). П. Юркевич: «природне право має своїм джерелом божественне провидіння» [18]; Андрей Шептицький: «Божий надприродний закон, закон Євангелія, спирається й тільки доповняє природний закон», «Божий закон спирається на природний закон», природа є «корінням того чудесного організму, яким є надприрода» («Пастирське послання до духовенства»).

Якщо ж в антропологічному контексті апелювати до «природи» людини, також виявиться, що це помилковий шлях. Адже «природа людини», а також природний стан трактувались вкрай по різному. Наприклад, у Сюнь-цзи людина «за своєю природою» зла. У Плутарха люди «за природою розумні й кохаються у мистецтві». С. Пуффендорф вважав, що в людині від природи існує схильність заподіювати шкоду іншим. Л. Валла дотримувався протилежної думки. Мореллі вважав, що людині за природою притаманні чесність та мирні нахили. Руссо стверджував, що за природою людина незла, не схильна до пороків. Що стосується природного стану, то за Гобсом людям притаманно шкодити один одному. Я. Козельський був переконаний, що людина у «натуральному стані» - «нерозумна і обмежена тварина. Дж. Локк, Монтеке, Руссо Мореллі вважали, що природний стан людини означається миром, взаємодопомогою тощо.

Отже, очевидним є те, що маючи на увазі практичне застосування природного права, попри апелювання до принципів останнього, наразі акцент необхідно здійснювати не на правовому законі як такому, що, буцімто, повинен відповідати закону природи, а на природних правах людини, розглядаючи їх (в якості підсистеми природного права) як своєрідний критерій державно-юридичного права, при цьому на запитання, актуалізоване Г. Ломанном та Ш. Госепатом щодо того, чи існує право на мир, вважаємо за доцільне приєднатися до стверджувальної позиції, в контексті постулатів С. Оріховського («приписи природи скеровують до миру»), Гобса, у якого щонайпершим природним законом є закон гідно з яким

«треба шукати миру» (De Cive, II,2), Дж. Локка, котрий стверджував, що закон природи полягає в збереженні миру і безпеки людини і людства («Два трактати II), Мореллі, з його мирними законами природи (CN,I), Канта, котрий проголосив «вічний мир» як ідеал, до якого люди мають прагнути, Гегеля, який, вважаючи, що народи виходять з війни зміцнілими, все таки наголошував не на війні, а на тому, що «у війні міститься можливість миру» (GP,III). Право на мир, так само, як і право на життя доцільно осмислювати як природне право. Це має безпосередній стосунок до антропоцентричного вектора природного права.

Список використаних джерел

1. Лосский Н. Условия абсолютного добра. Основы этики, Париж: Умса-Press, 1949.
2. R. Zippelius. Rechtsphilosophie, Munchen, 1994.
3. Haack S. The Pluralistic Universe of Law: Towards a New-Classical Legal Pragmatism. Ratio Juris, Vol. 21, No 4, 2008, pp. 453-480.
4. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні, Львів 2010.
5. Мережко О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права, К. 2010.
6. Морська Н. Юснатуралістична правова доктрина як основа розвитку правової держави: філософський аспект. *Антропология права: філософський та юридичний виміри*, Львів, 2011, с. 374 – 383.
7. Романюк Є. Властивості права в контексті основних підходів до право розуміння. *Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння*, К., С. 162-199
8. Гроций Г. О праве войны и мира. М. : Ладомир, 1994. 868 с.
9. Морелли. Кодекс природы или истинный дух ее законов. М.-Л., 1947. 259 с. (CN).
10. Ваттель Э. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов. М.: Госюриздат, 1960. 719 с. (LeD).
11. Секст Эмпирик. Против риториков. *История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли*. М: Изд. Академии художеств, 1962. С. 159 – 179 (S. Adv).
12. Гомперц Т. Греческие мыслители. Мн.: Харвест, 1999. 752 с. (Классическая философская мысль).
13. Кельзен Г. Проблема справедливости. *Чисте правознавство*. К. : Юніверс, 2004. С. 379 – 467.
14. Аристотель. Політика. К. : Основи, 2003. 239 с. (Pol.)
15. Аристотель. Никомахова етика. *Етика*. М.: АСТ, 2006. С.39 – 279 (EN)
16. Макаруч В. С. Основы римского частного права. К.: Атіка, 2003. 256 с.
17. Циппеліус Р. Філософія права. К.: Тандем, 2000. 300 с. (Z.R.)
18. Юркевич П. Історія філософії права (давньої). *З рукописної спадщини*. К. : КМ "Akademia": "Пульсари", 1999. С. 32 – 279.
19. Тертулліан. Апологія. М. : ООО "Изд-во АСТ"; СПб: "Северо-Запад Пресс", 2004. С. 210 – 297 (Apol.)
20. Гоббс Т. Философские основания учения о гражданине. М: Харвест, М.:АСТ, 2001. 304 с. (De Cive)
21. Цицерон. Про державу. *Про державу. Про закони. Про природу богів*. К. : Основи, 1998. С. 29 – 152 (De R.)
22. Ваттель Э. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов. М.: Госюриздат, 1960. 719 с.
23. Лок Дж. Два трактата про врядування. К.: Основи, 2001. 265 с.